
Nacionalitat i estrangeria

PID_00248424

José Javier Ordóñez Echeverría
Milagros Orozco Hermoso
Mònica Vinaixa Miquel

Material docent de la UOC

José Javier Ordóñez Echeverría

Advocat i mediador en exercici. Professor associat de Dret internacional privat a la Universitat Pompeu Fabra.

Milagros Orozco Hermoso

Advocada en exercici. Professora associada de Dret internacional privat a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Mònica Vinaixa Miquel

Professora agregada interina de Dret internacional privat a la Universitat Pompeu Fabra.

L'encàrrec i la creació d'aquest material docent han estat coordinats per la professora: Raquel Xalabarder (2018)

Primera edició: febrer 2018

© José Javier Ordóñez Echeverría, Milagros Orozco Hermoso, Mònica Vinaixa Miquel

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2018

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

L'assignatura *Nacionalitat i estrangeria* té com a objectiu l'estudi de l'estatut jurídic que tenen les persones físiques en funció de si tenen la condició de nacionals espanyols, de ciutadans de la Unió Europea o d'estrangers a Espanya.

El contingut d'aquesta assignatura es troba dividit en tres mòduls. El primer mòdul comprèn l'estudi del Dret espanyol de la nacionalitat, mentre que el segon i el tercer tracten del Dret espanyol d'estrangeria i de la ciutadania de la Unió Europea.

En el primer mòdul, sobre el **Dret de la nacionalitat**, s'analitza el règim d'atribució o adquisició, conservació, pèrdua i recuperació de la nacionalitat espanyola. La regulació de la nacionalitat, prevista en els articles 17 a 26 del Codi civil (Cc), ha estat objecte de successives modificacions legislatives i ha estat completada amb el Reial decret 1005/20015, de 6 de novembre, pel qual s'aprova el Reglament que regula el procediment d'adquisició de la nacionalitat espanyola per residència. Les lleis posteriors no deroguen les lleis anteriors, les quals, en virtut del principi *tempus regit actum* que regeix en l'àmbit del Dret de la nacionalitat, s'han de seguir tenint presents en determinats casos. No obstant això, el règim jurídic actual en matèria de nacionalitat està constituït, fonamentalment, pels articles 17 a 26 del Codi civil segons la redacció atorgada per la Llei 18/1990 i per la Llei 36/2002. En aquest mòdul també es fa referència als mitjans de prova dels quals disposen els individus per demostrar que tenen la nacionalitat espanyola, i als conflictes positius i negatius de nacionalitat, dit d'una altra manera, a la doble nacionalitat o la plurinacionalitat i a l'apatrídia, respectivament.

En el marc d'aquesta disciplina, una noció que té molta importància és la de **ciutadania de la Unió Europea**, que és aquella condició o estatut de què només gaudeixen les persones que tenen la nacionalitat d'un estat membre de la UE. Aquest estatut o condició és un complement qualitatiu a la condició de nacional d'un estat membre de la UE. No són condicions o estatuts excloents, sinó que una (la ciutadania de la UE) se superposa a l'altra (nacionalitat d'un estat membre de la UE). Per tant, no es pot ser ciutadà de la UE si no es té prèviament la nacionalitat d'un estat membre de la UE. Els ciutadans de la UE gaudeixen dels drets i llibertats previstos en el Tractat de Funcionament de la Unió Europea (TFUE).

En el segon i tercer mòduls de l'assignatura s'estudia el **Dret espanyol d'estrangeria**. En l'ordenament jurídic espanyol, hi conviuen dos règims d'estrangeria que s'apliquen en funció, bàsicament, de la nacionalitat que té l'interessat: el **règim d'estrangeria UE** (Reial decret 240/2007, de 16 de febrer, sobre entrada, lliure circulació i residència a Espanya de ciutadans dels estats

membres de la UE i d'altres estats que formen part en l'Acord sobre l'Espai Econòmic Europeu, i les seves posteriors modificacions) i el **règim general** previst en la normativa d'origen intern: la Llei orgànica d'estrangeria 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social (LOEx) (modificada amb posterioritat per altres lleis, la més destacada de les quals és la Llei 2/2009, d'11 de novembre), i el Reial decret 557/2011, de 20 d'abril, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei orgànica 4/2000, després de la reforma introduïda per la Llei orgànica 2/2009 (RLOEx), que s'aplica als nacionals de tercers estats i als apàtrides.

En aquest sector s'ha de posar en relleu el caràcter privilegiat del règim al qual queden sotmeses aquelles persones que tenen la nacionalitat d'un estat membre de la UE, és a dir, els ciutadans de la UE, i aquelles que tenen la nacionalitat d'un estat que forma part de l'Acord sobre l'Espai Econòmic Europeu. Els beneficiaris del règim d'estrangeria UE poden regularitzar la seva situació a Espanya sense haver de superar tots els obstacles que el règim general (LOEx i RLOEx) exigeix als estrangers que tenen la nacionalitat de tercers estats. En aquesta part de l'assignatura centrarem l'atenció principalment en la regulació que incorporen cadascun d'aquests dos règims, UE i general, per a l'entrada, la permanència i el desenvolupament d'activitats lucratives en el territori espanyol, així com també per a la sortida dels no nacionals del territori espanyol i el procediment sancionador a què poden quedar sotmesos en cas de cometre infraccions.

Objectius

Els objectius principals d'aquesta assignatura són:

- 1.** Conèixer els mecanismes d'adquisició i pèrdua de la nacionalitat espanyola.
- 2.** Conèixer els supòsits de doble nacionalitat i la situació d'apatrídia.
- 3.** Conèixer el marc normatiu i les diverses fonts que regulen l'àmbit del dret d'estrangeria, i comprendre les relacions entre elles.
- 4.** Identificar i distingir els diferents règims d'estrangeria vigents a l'ordenament espanyol, així com els criteris que determinen l'aplicació de cadascun d'ells.
- 5.** Distingir les diferents autoritzacions d'estada i residència per als ciutadans estrangers.
- 6.** Conèixer el règim d'infraccions i sancions de la normativa d'estrangeria.
- 7.** Comprendre les principals problemàtiques associades als règims d'estrangeria i l'afectació de drets fonamentals.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Dret de la nacionalitat

Mònica Vinaixa Miquel

1. La nacionalitat: concepte, principis rectors i fonts
2. L'adquisició de la nacionalitat espanyola
3. La pèrdua i la conservació de la nacionalitat espanyola
4. La recuperació de la nacionalitat espanyola
5. La doble nacionalitat i l'apatrídia
6. La prova de la nacionalitat

Mòdul didàctic 2

Dret d'estrangeria (I): fonts i règims

Milagros Orozco Hermoso

1. Règims d'estrangeria: supòsits, marc normatiu i delimitació
2. Règim especial dels ciutadans de la Unió Europea
3. El règim general d'estrangeria

Mòdul didàctic 3

Dret d'estrangeria (II): autoritzacions i sancions

José Javier Ordóñez Echeverría

1. Estada i residència
2. Autoritzacions per a la realització d'activitats lucratives
3. Infraccions i sancions. Procediment

Abreviatures

AEEE Acord sobre l'Espai Econòmic Europeu

BOE *Butlletí Oficial de l'Estat*

CA Comunitats autònomes

Cc Codi civil

CE Constitució espanyola

CEDH Conveni Europeu per a la salvaguarda dels drets humans i les llibertats fonamentals, fet a Roma el 4 de novembre de 1950

CEE Comunitat Econòmica Europea

CEMAC Centre de Mediació, Arbitratge i Conciliació

CGAE Consell General de l'Advocacia Espanyola

CIE Centre d'Internament d'Estrangers

CIEC Comissió Internacional per a l'Estat Civil

CP Codi penal

DGI Direcció General d'Immigració

DNI document nacional d'identitat

DGRN Direcció General dels Registres i del Notariat

DUDH Declaració Universal dels Drets Humans de 1948

EAC Estatut d'Autonomia de Catalunya

EEE Espai Econòmic Europeu

ESS Empleo y Seguridad Social

IPREM Indicador públic de renda d'efectes múltiples

LO Llei orgànica

LOEx Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social

LRC Llei del Registre Civil

MENA menor estranger no acompanyat

NIE número d'identificació d'estranger

NU Nacions Unides

OCDE Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic

PDCP Pacte de Drets Civils i Polítics de 1966

RD Reial decret

RETA Règim Especial de Treballadors Autònoms

RLOEx Reial decret 557/2011, de 20 d'abril, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei orgànica 4/2000, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social, després de la seva reforma per la Llei orgànica 2/2009

ROJ Referència al Repertori de jurisprudència CENDOJ del Consell General del Poder Judicial

RRC Reglament del Registre Civil

SAN Sentència de l'Audiència Nacional

SMI salari mínim interprofessional

STC Sentència del Tribunal Constitucional

STIJ Sentència de Tribunal Internacional de Justícia

STJUE Sentència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea

STS Sentència del Tribunal Suprem

STSJ Sentència del Tribunal Superior de Justícia

TC Tribunal Constitucional

TEDH Tribunal Europeu dels Drets Humans

TFUE Tractat de Funcionament de la Unió Europea

TIE targeta d'identificació d'estranger

TJUE Tribunal de Justícia de la Unió Europea

TS Tribunal Suprem

TSJ Tribunal Superior de Justícia

TUE Tractat de la Unió Europea

UE Unió Europea

Glossari

adopció plena *f* Adopció que comporta el trencament del vincle de filiació entre el fill adoptiu i els pares biològics.

adopció simple *f* Adopció que no comporta un trencament del vincle de filiació entre el fill adoptiu i els pares biològics.

apàtrida *m i f* Persona que manca de nacionalitat o que, tot i tenir-ne una, el seu país de nacionalitat no el reconeix com a nacional i no el documenta com a tal. La protecció reconeguda als apàtrides forma part de la Convenció de Ginebra de 1951.

apatrídia *f* Vegeu **conflictes negatius de nacionalitat**.

arrelament *m* Concepte jurídic indeterminat que apareix en la normativa d'estrangeria, que el defineix com el vincle que té el ciutadà estranger amb el seu lloc de residència (vincle de tipus econòmic, social, familiar, laboral, acadèmic o d'un altre tipus, de caràcter rellevant i que mostri la voluntat de l'estranger de residir a l'Estat espanyol).

asil *m* Protecció emparada pel dret internacional en favor de les persones que han hagut de sortir del seu país a causa de persecució per motius polítics, religiosos, ètnics o altres (vegeu **refugiat**).

autorització *f* Des de la reforma de la LO 4/2000, d'11 de gener, d'Estrangeria, efectuada l'any 2009, totes les referències a l'expressió *permís* s'han d'entendre fetes a l'expressió *autorització*, de forma que ja no és correcte seguir parlant de «permisos de residència o treball», sinó d'«autoritzacions de residència o treball».

carta de naturalesa *f* Mecanisme que s'utilitza per adquirir la nacionalitat espanyola quan concorren circumstàncies excepcionals i no es pot adquirir a través de qualsevol altre mecanisme previst per la llei.

ciutadania de la UE *f* Condició o estatut que tenen tots els nacionals dels estats membres de la Unió Europea.

conflictes negatius de nacionalitat *m pl* Situacions en les quals es troben les persones que no compleixen els requisits o les condicions per tenir la nacionalitat de cap estat.
sin. compl. **apatrídia**

conflictes positius de nacionalitat *m pl* Situació de doble nacionalitat o plurinacionalitat. Són aquelles situacions en les quals es troben les persones que compleixen els requisits o les condicions per tenir dues o més nacionalitats.
sin. compl. **doble nacionalitat o plurinacionalitat**

consolidació *f* Mecanisme d'adquisició de la nacionalitat espanyola per a aquelles persones que de bona fe i de manera continuada posseeixen la naci-

onalitat espanyola durant deu anys sobre la base d'un títol inscrit. En realitat, més que un mecanisme d'adquisició és un supòsit de ratificació de la nacionalitat espanyola.

devolució *f* Obligació de sortida forçosa del territori estatal que s'imposa a l'estranger que pretén entrar o que ha entrat de forma irregular en el territori d'un estat.

directiva *f* Norma de dret europeu derivat que s'adreça als estats membres de la UE i que els imposa l'obligació d'adaptar la seva legislació interna a les previsions contingudes en la pròpia directiva (vegeu **transposició**).

doble nacionalitat o plurinacionalitat *f* Vegeu **conflictes positius de nacionalitat**.

dret derivat *m* Actes legislatius de naturalesa diversa (essencialment reglaments, directives i decisions), adoptats per les institucions de la Unió Europea de conformitat amb els procediments establerts en el dret originari (vegeu **dret originari**).

dret originari *m* Conjunt de tractats internacionals (tractats constitutius i les seves successives modificacions) que fonamenten la Unió Europea, les seves institucions i les seves competències.

efecte directe *m* Principi del dret de la Unió Europea segons el qual les normes europees, en determinades condicions, són immediatament aplicables i produeixen els seus efectes sense estar condicionades a cap acció o intervenció per part dels estats membres, podent ser invocades pels particulars.

emancipació *f* Acte pel qual s'extingeix la pàtria potestat del menor d'edat però major de setze anys; arran de l'emancipació, el menor podrà exercir la capacitat d'obrar, disposar dels seus béns i viure de forma independent.

emigració *f* Sortida de persones nacionals del propi estat per a desplaçar-se al territori d'un estat diferent, amb la intenció d'establir-s'hi.

estada *f* Situació de permanència a l'Estat espanyol per un període menor de noranta dies. Aquesta situació és prorrogable durant noranta dies més. La permanència per a dur a terme estudis és un tipus especial d'estada la duració de la qual és la dels estudis i que, per tant, pot allargar-se durant més de noranta dies.

estrangeria *f* Conjunt de disposicions normatives específicament adreçades a regular la situació dels estrangers en el territori estatal.

expulsió *f* Mesura de caràcter sancionador que imposa a l'estranger l'obligació de sortir del país a conseqüència de la comissió de determinades infraccions legals.

font de dret *f* Categoria jurídica de la qual emanen les normes d'un determinat sistema o sector jurídic.

frontera *f* Línia imaginària que fixa els límits del territori estatal, separant-lo de l'estat contigu.

immigració *f* Arribada de persones estrangeres al territori estatal amb la intenció d'establir-s'hi.

indicador públic de renda d'efectes múltiples *m* Índex utilitzat a l'Estat espanyol com a referència per a la concessió d'ajuts, subvencions o el subsidi de l'atur. Va néixer l'any 2004 per substituir el salari mínim interprofessional com a referència per a aquests ajuts. A la legislació d'estrangeria també s'utilitza per al càlcul d'algunes quantitats mínimes que s'han d'obtenir per demostrar la dependència econòmica entre el ciutadà estranger reagrupant i el seu familiar reagrupat. L'indicador públic de renda d'efectes múltiples mensual per a l'any 2018 és de 537,84 euros.

ius sanguinis *loc* Literalment vol dir 'dret de sang'. S'utilitza per denominar el mecanisme d'adquisició de la nacionalitat espanyola d'origen pel fet de ser fill de pare o mare espanyols, és a dir, per filiació o per dret de sang.

ius soli *loc* Literalment vol dir 'dret del territori'. S'utilitza per denominar el mecanisme d'adquisició de la nacionalitat espanyola d'origen pel fet d'haver nascut en el territori espanyol.

jurisdicció *f* Conjunt dels òrgans jurisdiccionals (jutges i tribunals) d'un estat; per extensió, també s'aplica a l'àmbit territorial dins del qual l'estat pot exercir el seu poder públic.

lleï nacional *f* *sin.* lleï personal

lleï orgànica *f* En l'ordenament espanyol, lleï adoptada per una majoria qualificada en el Congrés dels Diputats que es refereix a determinades matèries previstes en la Constitució espanyola.

lleï personal *f* Llei de l'estat del qual és nacional la persona física.
sin. lleï nacional

mercat comú *m* *sin.* mercat interior

mercat interior *m* Espai format pel conjunt dels estats membres de la Unió Europea, en el qual regeix la lliure circulació de mercaderies, serveis, persones i capitals.

mercat únic *m* *sin.* mercat interior

missions diplomàtiques i consulars *fpl* Representacions d'un estat acreditades en el territori d'un estat diferent.

motivació *f* Fonaments fàctics i jurídics que justifiquen l'adopció d'una decisió per part d'una autoritat.

nacionalitat *f* Concepte multívoc o que presenta diferents definicions.

naturalització *f* Mecanisme d'adquisició de la nacionalitat espanyola derivativa que requereix l'autorització concedida per part de l'Estat als individus per adquirir la nacionalitat espanyola per residència o per carta de naturalesa, i de la declaració de voluntat de l'interessat d'adquirir la nacionalitat espanyola a través d'algun d'aquests mecanismes.

non bis in idem *loc* Principi general del dret penal i del dret administratiu sancionador que consisteix en el fet que un infractor no podrà ser condemnat o responsabilitzat dues vegades per un mateix fet. Aquest principi impideix que dos òrgans d'àmbits o jurisdiccions diferents dictin resolucions d'un mateix assumpte, ja que podrien ser contradictòries.

norma de conflicte *f* Norma que s'utilitza per saber quina és la llei aplicable al fons d'un litigi o d'una controvèrsia derivada d'una relació privada internacional.

opció *f* Mecanisme d'adquisició no automàtica de la nacionalitat espanyola a través del qual els estrangers acostumen a adquirir la nacionalitat espanyola derivativa, malgrat que en alguns casos a través d'aquest mecanisme també es pot adquirir la nacionalitat espanyola d'origen.

primacia *f* Principi del dret de la Unió Europea segons el qual les normes de dret europeu prevalen sobre les normes internes dels estats membres i, per tant, s'imposen a les normes nacionals contràries.

reagrupament familiar *m* Autorització d'entrada i permanència en el territori estatal de membres de la família de l'estranger resident, amb la finalitat que s'hi reuneixin.

refugiat -da *m i f* Persona que ha obtingut per part d'un estat el reconeixement del dret a gaudir d'asil o d'una altra forma de protecció internacional.

reglament *m* Norma de dret europeu derivat, de caràcter general, adreçada a estats membres i particulars, i obligatòria en tots els seus elements. En l'ordenament espanyol, també reben el nom de reglaments les normes generals de rang inferior a la llei i adoptades per l'Administració.

residència temporal *f* Situació de permanència a l'Estat espanyol per un període més gran de noranta dies i menor de cinc anys. Pot estar vinculada a una autorització de feina; si no és així, es tracta d'una residència no lucrativa.

residència de llarga durada *f* Situació de permanència a l'Estat espanyol per un període més gran de cinc anys. Permet la realització d'activitats lucratives, laborals i professionals, amb equiparació als ciutadans nacionals.

retorn *m* Obligació de sortida del territori estatal amb el consegüent retorn al seu país d'origen que les normes d'estrangeria imposen a l'estranger que es troba o pretén accedir de forma irregular al territori d'un estat. En el dret espanyol s'aplica també, en un sentit més estricte, a l'obligació de retorn que s'imposa a l'estranger a qui se li ha denegat l'entrada en frontera per manca de compliment de les condicions d'entrada requerides.

sefardita *m i f* Individu que pertany a la comunitat jueva establerta a la península Ibèrica.

tempus regit actum *loc* Expressió llatina que indica que els actes o els fets s'han de regir per les lleis vigents en el moment en què es produeixen.

tractat internacional *m* Acord celebrat per escrit entre estats o altres subjectes del dret internacional (com ara organitzacions internacionals) que és font d'obligacions entre ells. Pot rebre diversos noms com conveni, convenció, pacte, protocol, etc.

transposició *f* Acte pel qual els estats membres de la Unió Europea adapten la seva legislació a les previsions d'una directiva (vegeu **directiva**).

visat *m* Autorització concedida a un estranger per les autoritats d'un estat que li permet l'entrada al territori estatal i la seva permanència, en les condicions establertes en el mateix visat.

Bibliografia

- Abarca Junco, P.** (2013). *Derecho internacional privado*. Madrid: UNED.
- Abarca Junco, P.** (2015). *El extranjero en el derecho español*. Madrid: Dykinson.
- Arenas García, R.; Pérez Francesch, J. L.** (2013). «Extranjería (I)», «Extranjería (II)» i «Los extranjeros en situación irregular y los menores extranjeros, infracciones y sanciones en materia de extranjería, derechos de los extranjeros en España y situaciones singulares». A: Solé Resina, J. (coord.); Gete-Alonso Calera, M. C. (dir.). *Tratado de derecho de la persona física*, vol. 2 (pàg. 393-592). Madrid: Civitas.
- Carrascosa González, J.** (2016). *Derecho español de la nacionalidad. Estudio práctico*. Granada: Comares.
- Espiniella Menéndez, A.; Jiménez Blanco, P.; Rodríguez Mateos, P.** (2017). *Régimen jurídico de los extranjeros y de los ciudadanos de la UE*. Pamplona: Aranzadi.
- Fernández Masiá, E.** (dir.) (2011). *Nacionalidad y extranjería*. València: Tirant lo Blanch.
- Fernández Pérez, A.** (2014, setembre). «La regulación de las devoluciones y expulsiones de extranjeros: la ilegalidad de las devoluciones de extranjeros efectuadas sin las debidas garantías». *Diario La Ley* (núm. 8382, Sección Doctrina, any XXXV, ref. D-288).
- Fernández Pérez, A.** (2016). *Los derechos fundamentales y libertades públicas de los extranjeros en España*. València: Tirant lo Blanch.
- Lafont Nicuesa, L.** (coord.) (2013). *Protocolos sobre extranjería*. València: Tirant lo Blanch.
- Lázaro González, I.** (2007). «Menores extranjeros no acompañados. La situación en España» [en línia]. *Prolegómenos, Derechos y Valores* (vol. 10, núm. 19, pàg. 149-162). <<http://www.redalyc.org/html/876/87601909/>>.
- Martínez Escamilla, M.** (coord.) (2015). «Detención, internamiento y expulsión administrativa de personas extranjeras» [en línia]. *Repositorio E-Prints Complutense*. <<http://eprints.ucm.es/34492/>>.
- Monereo Pérez, J. L.; Fernández Avilés, J. A.; Triguero Martínez, L. Á.** (2012). *Comentario a la Ley y al Reglamento de extranjería, inmigración e integración social (LO 4/2000 Y RD 557/2011)* (2a. ed). Granada: Comares.
- Moya, D.; Aguelo, P.** (2011). *La reforma de la Ley Orgánica de Extranjería*. Madrid: Centre d'Estudis Polítics i Constitucionals.
- Ortega Giménez, A.** (dir.) (2016). *Manual práctico orientativo de derecho de extranjería*. Madrid: Thomson Reuters- Aranzadi.

Ortega Martín, E. (2010). *Manual práctico de Derecho de Extranjería*. Madrid: La Ley.

Parra Rodríguez, C. i altres (2016). *Nacionalidad y Extranjería*. Barcelona: Huygens Editorial.

Requeixo Souto, X. M.; Álvarez González, S. (2013). «Domicilio, vecindad civil y nacionalidad». A: Solé Resina, J. (coord.); Gete-Alonso Calera, M. C. (dir.). *Tratado de derecho de la persona física* (vol. 2, pàg. 321-392). Madrid: Civitas.

Ríos Martín, J. C.; Santos Itoiz, E.; Almeida, C. (2014). *Manual para la defensa de los derechos humanos de las personas extranjeras encerradas en los centros de internamiento*. San Sebastián: Editorial Gakoa.

Sánchez Tomás, J. M. (2015). «Algunas ideas sobre la nueva regulación de la retirada de pasaporte de ciudadanos extranjeros en el art. 13.2 de la Ley Orgánica 4/2015, de 30 de marzo, de protección de la seguridad ciudadana» [treball en línia]. <www.migrarconderechos.es/file/367505>.

Yerga, S.; Ordóñez, J. J.; Buades, J. (2016). *Vulnerables, vulnerabilizados. Informe 2015 sobre CIE en España* [en línia]. Madrid: Servicio Jesuita a Migrantes España. <<http://sjme.org/wp-content/uploads/2017/10/informe-cie-2015.pdf>>.

Material normatiu

González Saquero, P. (ed.) (2014). *Código de Extranjería*. Madrid: Civitas.

Soto Moya, M.; Ruiz Sutil, C. (ed.) (2016). *Código de Extranjería y Nacionalidad*. Granada: Editorial Técnica Avicam.

